ULÍWMA BILIMLENDIRIW PÁNLERIN BILIW DÁREJESIN BAHALAWDÍŃ MILLIY TEST SISTEMASÍ SHEŃBERINDE ANA TILI HÁM ÁDEBIYAT PÁNI BOYÍNSHA JAZBA JUMISTÍ BAHALAWǴA QOYÍLATUǴÍN TALAPLAR

I. Ulıwma qaǵıydalar

1. Bul hújjet Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2020-jıl 6-noyabrdegi “Bilimlendiriw-tárbiya sistemasın bunnan bılay da jetilistiriwge baylanıslı qosımsha ilajlar haqqında”ǵı PQ-4884-sanlı qararı, Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 2018-jıl 20-fevraldaǵı “Ministrler Kabineti janındaǵı Mámleketlik test orayınıń jumısın jetilistiriw haqqında”ǵı 130-sanlı qararınıń 2-qosımshası menen tastıyıqlanǵan Nızam, Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 2020-jıl 12-oktyabrdegi “Ulıwma bilim beriw pánlerin biliw dárejesin bahalawdıń milliy test sistemasın engiziw haqqında”ǵı 646-sanlı qararı jáne “Ulıwma bilim beriw pánlerin biliw dárejesin anıqlaw hám sertifikat beriw tártibi haqqında”ǵı Nızamda belgilengen wazıypalardı ámelge asırıw maqsetinde islep shıǵıldı.

2. Bilim hám mamanlıqlardı bahalaw agentligi Ulıwma bilim beriw pánlerin biliw dárejesin bahalawdıń milliy test sisteması sheńberinde ana tili hám ádebiyat páninen jazba jumıstı bahalaw ólshemlerin (keyingi orınlarda – ólshemler) tastıyıqlaydı.

II. Ulıwma bilim beriw pánlerin biliw dárejesin bahalawdıń milliy test sisteması sheńberinde ana tili hám ádebiyat páninen jazba jumıstı bahalaw procesin shólkemlestiriw tártibi

3. Ulıwma bilim beriw pánlerin biliw dárejesin bahalawdıń milliy test sisteması sheńberinde ana tili hám ádebiyat páninen jazba jumıstı bahalaw Bilim hám mamanlıqlardı bahalaw agentliginiń Test texnologiyaların rawajlandırıw basqarması, sonday-aq, tiyisli ministrlikler hám uyımlar tárepinen usınıs etilgen pán qánigeleri (keyingi orınlarda – pán ekspertleri) tárepinen ámelge asırıladı.

4. Bilim hám mamanlıqlardı bahalaw agentligi pán ekspertlerin tańlaw tiykarında qabıl etedi. Pán ekspertleri menen 1 (bir) kalendar jılı dawamında ámel etiwshi qosımsha xızmet kórsetiw shártnaması rásmiylestiriledi. Pán ekspertleri jazba jumıslardı tekseriw procesine, tiykarǵı jumıslarınan ajıralmaǵan halda, imtixan ótkerilgen kúnnen juwaplar járiyalanǵan kúnge shekem (jigirma jumıs kúni dawamında, atap aytqanda túngi saatlarda da) tartıladı.

5. Bilim hám mamanlıqlardı bahalaw agentligi Ulıwma bilim beriw pánlerin biliw dárejesin bahalawdıń milliy test sisteması sheńberinde ana tili hám ádebiyat páninen jazba jumıslardı tekseriw procesin kompyuterde (onlayn platforma) aralıqtan turıp ámelge asırılıwın támiyinleydi.

III. Pán ekspertlerine qoyılatuǵın talaplar

6. Pán ekspertlerinen tiyisli pán (ana tili hám ádebiyat) boyınsha joqarı maǵlıwmattı (bakalavr hám onnan joqarı dáreje) tastıyıqlawshı diplom jáne shaxsın tastıyıqlawshı hújjet (pasport) talap etiledi.

7. Pán ekspertleri baslanǵısh kompyuter sawatlılıǵına iye bolıwı, MS Word hám MS Excel programmalarında isley alıwı talap etiledi.

8. Pán ekspertleri ushın oqıw seminarları shólkemlestiriledi. Sonday-aq, jumıs procesine baylanıslı málimlemeler hám sırlı (konfidencial) maǵlıwmatlardı járiyalamaw minnetlemesi pán ekspertlerine júklenedi.

9. Pán ekspertlerine Bilim hám mamanlıqlardı bahalaw agentligi janındaǵı Ilimiy oqıw-ámeliy orayı tárepinen shólkemlestiriletuǵın “Bilimlerdi bahalaw testlerin islep shıǵıw teoriyası hám ámeliyatı” kursında mamanlıǵın arttırıw hám sertifikat alıw usınıs etiledi.

10. Pán ekspertlerinen ámeldegi mámleketlik bilimlendiriw standartları, oqıw baǵdarlamaları hám de sabaqlıqlar menen tanıs bolıwı talap etiledi.

IV. Jazba jumıstı tekseriw ushın qoyılatuǵın tiykarǵı talaplar

11. Jazba jumıstı bahalaw ushın Bilim hám mamanlıqlardı bahalaw agentligi tárepinen tastıyıqlanǵan Ólshem tiykar bolıp xızmet etedi.

Jazba jumıs latın jazıwına tiykarlanǵan qaraqalpaq álipbesi tiykarında jazılıwı talap etiledi.

13. Jazba sawatlılıqtı bahalawǵa baǵdarlanǵan test tapsırmasında jazba jumıstıń anıq túri (esse) kórsetiledi.

14. Jazba jumısta talaban óz pikirlerin tiykarlawı hám turmıslıq baqlawları, sociallıq haqıyqatlıqqa qatnasın bayan etiwi, belgili bir jaǵday boyınsha kózqaraslardı tallawın ámelge asırıwı talap etiledi.

15. Jazba jumıstıń bayanlaw stili (publicistikalıq (ilimiy-ǵalabalıq) stil) anıq belgilep kórsetiledi.

Atap aytqanda, basqa stil elementleri baqlanbaǵan jazba jumıs teksti “tolıq publicistikalıq stilde jazılǵan”, basqa stil elementleri (teksttiń úshten bir hám onnan az bóleginde) ushırasa, “publicistikalıq stilden shetlengen”, basqa usıl (kórkem yamasa awızeki sóylew) elementleri (teksttiń úshten eki bóleginde) ushırasa, “kópshilik orınlarda publicistikalıq stilden shegingen” dep juwmaq shıǵarıladı. Sonday-aq, tolıq kórkem stilde yamasa tolıq awızeki sóylew stilinde jazılǵan jazba jumıslar ushın Ólshemde belgilengen tártipte ball qoyıladı.

16. Jazba jumısta tapsırma shártinde belgilengen jaǵday boyınsha eki túrli kózqaras hám talabannıń jeke kózqarasları kórsetiliwi talap etiledi (kózqaraslar bayanı tiykarǵı bólimde sáwlelenedi). Pán eksperti tárepinen jaǵday boyınsha kózqaraslar qanshelli dárejede sáwlelendirilgenligi, sonday-aq, talaban óziniń jeke kózqarasların qanshelli dárejede bayan ete alǵanlıǵı anıqlanadı hám Ólshemde belgilengen tártipte ball qoyıladı (2-bánt).

Atap aytqanda, jaǵday boyınsha hár eki kózqaras sáwlelendirilgen (tolıq yamasa júzeki) hám de jeke kózqaras bildirilmegen bolsa, “jaǵday boyınsha hár eki kózqaras sáwlelendirilgen, talabannıń jeke kózqarası sáwlelendirilmegen” túrinde; kózqaraslardan biri tolıq sáwlelendirilgen, ekinshi kózqaras hám de jeke pikir sáwlelendirilmegen yamasa azlap sáwlelendirilgen bolsa, “jaǵday boyınsha kózqaraslardıń biri tolıq sáwlelendirilgen” túrinde; kózqaraslardan biri júzeki sáwlelendirilgen, ekinshi kózqaras hám de jeke pikir sáwlelendirilmegen bolsa, “jaǵday boyınsha kózqaraslardıń tek ǵana birewi júzeki sáwlelendirilgen” túrinde juwmaq shıǵarıladı (2-bánt).

17. Pán eksperti tárepinen jazba jumısta talaban ózi bayan etip atırǵan pikirdi dálillep, tiykarlap beriwi hám bul dálildiń isenimli, qızıqlı ekenligin támiyinlewi (talaban keltirilgen nadurıs maǵlıwmat esse sapasın tómenletip jiberiwin itibarǵa alıwı kerek) talqılanadı hám Ólshemde belgilengen tártipte ball qoyıladı (3-bánt).

Atap aytqanda, hár eki kózqaras tárepdarlarınıń pikiri dálillense, “kózqaraslar dáliller menen tiykarlanǵan”; kózqaraslardan biri dálillenbegen bolsa, “kózqaraslardan tek birewi dálillengen”; keltirilgen ayırım dáliller jaǵdayǵa sáykes bolmasa (kózqaraslardan biri ushın

keltirilgen dálil jaǵdayǵa sáykes bolıp, ekinshisi ushın keltirilgen dálil sáykes bolmasa yaki bir kózqaras ushın hám jaǵdayǵa sáykes, hám jaǵdayǵa sáykes bolmaǵan birneshe dálil ushırasa), “ayırım dáliller jaǵdayǵa sáykes emes”; hár eki kózqaras ushın dálil bayan etilmese yaki keltirilgen dáliller hár eki kózqarastı tiykarlawǵa xızmet etpese, “kózqaraslar dálillenbegen” túrinde juwmaqlanadı (3-bánt).

Sonday-aq, pán eksperti tárepinen talaban keltirip ótken maǵlıwmatlardıń (sáneler, orın atamaları, shaxslardıń atları, derek hám t.b.) durıs yamasa nadurıs ekenligi tekserilmeydi.

18. Jazba jumıs teksti úsh bólimnen (kirisiw, tiykarǵı bólim, juwmaq) ibarat bolıwı kerek. Pán eksperti tárepinen usı bólimlerden neshewi hám qay dárejede jazılǵanı anıqlanadı hám Ólshemde belgilengen tártipte ball qoyıladı (4-bánt).

“Bólimlerden tek ekewi” túsiniginde kirisiw hám tiykarǵı bólim, tiykarǵı bólim hám juwmaq yamasa kirisiw hám juwmaq názerde tutıladı. “Bólimlerden tek birewi” túsiniginde kirisiw bólimi názerde tutılmaydı (tiykarǵı bólim yamasa juwmaq názerde tutıladı).

19. Pán eksperti tárepinen jazba jumıs tekstinde logikalıq qurılıstıń durıslıǵı (gáptegi gáp aǵzalarınıń jaylasıwı, sintaksislik birliklerdiń qáliplestiriliwi, tekst bólimleriniń izbe-izligi hám t.b.) hám de mazmunlıq-logikalıq izbe-izlikke (gáptegi sózlerdiń mazmunlıq sáykesligi, teksttegi gáplerdiń mazmunlıq izbe-izlikte jaylasıwı, bayanlanıp atırǵan pikirdiń haqıyqatlıqqa sáykesligi hám t.b.) ámel etilgeni tekseriledi hám Ólshemde belgilengen tártipte ball qoyıladı (5 hám 6-bántler).

20. Pán eksperti tárepinen jazba jumıs tekstiniń abzaclarǵa durıs ajıratılıwı tekseriledi hám Ólshemde belgilengen tártipte ball qoyıladı. Abzaclarǵa ajıratıwda baqlanatuǵın qáteler logikalıq qurılıstıń buzılıwı sıpatında qaraladı (5-bánt). Esse bólimlerinde birdey pikirdiń tákirarlanıwı (ańlatpa forması ózgergen bolsa da) **mazmunlıq izbe-izliktiń buzılıwı** esaplanadı (6-bánt).

21. Pán eksperti tárepinen jazba jumısta orfografiyalıq hám de punktuatciyalıq qaǵıydalarǵa ámel etiliwi tekseriledi hám Ólshemde belgilengen tártipte ball qoyıladı (7 hám 8-bántler).

Pán eksperti jazba jumıstı tekseriwde latın jazıwına tiykarlanǵan qaraqalpaq álipbesiniń imla qaǵıydalarına (Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesiniń toǵızınshı sessiyasında 2016-jıl 10-iyundaǵı “Qaraqalpaqstan Respublikasınıń ayırım nızamlarına ózgerisler hám qosımshalar kirgiziw haqqında”ǵı nızam qabıl etilip, onıń 11-statyasına muwapıq “Latın jazıwına tiykarlanǵan qaraqalpaq álipbesin engiziw haqqında”ǵı Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Nızamına qosımshalar hám ózgerisler kiritildi. Usı qararǵa tiykarlanıp “Qaraqalpaq tiliniń tiykarǵı imla qaǵıydaları” hám de usı qaǵıydalarǵa tiykarlanǵan imla sózlikleri) tiykarlanıwı kerek.

Imla sózliklerindegi kelispewshilikler pán eksperti tárepinen anıqlanadı hám eki túrlilik baqlanatuǵın sózlerdiń imlası qáte sıpatında belgilenbeydi (mısalı: samal – shamal, ras-ıras).

Atap aytqanda, háriplerdiń jazılıwı, akut belgisin qollanıw, túbir hám qosımtalar, qosıp jazıw, bólek jazıw, defis penen jazıw, bas háriplerdiń jazılıwı hám ótkermelew qaǵıydalarına qayshı jaǵdaylar **orfografiyalıq qáte** esaplanadı. Irkilis belgileriniń mazmun hám grammatikalıq talaplarǵa qaray qollanılıwına baylanıslı qaǵıydalarǵa qayshı jaǵdaylar **punktuaciyalıq qáte** esaplanadı.

Jazba jumıs latın jazıwına tiykarlanǵan qaraqalpaq álipbesindegi háriplerdiń jazba túrinen paydalanıp jazılıwı usınıs etiledi, biraq jazba jumıstıń baspa háripler tiykarında jazılǵanı qáte sıpatında belgilenbeydi.

Jazba jumıs tekstinde ushırasatuǵın kirill álipbesi elementleri yamasa sózlerdiń kirill álipbesinde jazılıwı imla qáteligi esaplanadı.

Jazba jumıs teksti tolıq kirill álipbesinde jazılǵan bolsa, tekserilmeydi hám 0 ball menen bahalanadı.

Birdey qáte (máselen, qánige sóziniń “qániyge” túrinde jazılıwı) teksttiń birneshe jerinde tákirar baqlansa, bir qáte sıpatında belgilenedi.

Bir sózde baqlanǵan birneshe qátelik (máselen, hárkim sóziniń “xár kim” túrinde jazılıwı) baqlansa, bir qátelik sıpatında belgilenedi.

Qaraqalpaq álipbesinde joq háripler menen jazılatuǵın neologizmler (atap aytqanda, ilim-texnikaǵa baylanıslı atamalar, jańadan payda bolǵan sociallıq, siyasiy, ekonomikalıq, mádeniy túsiniklerdi atawshı sózler)diń jazılıwındaǵı eki túrlilik, házirgi qaraqalpaq ádebiy tilinde normalastırılmaǵanlıǵı sebepli, qáte sıpatında belgilenbeydi. Máselen, “Word” – “Word”, “Tvitter” – “Twitter” sıyaqlı. Bunday sózler qaraqalpaq tili yamasa ózlestirilgen til qaǵıydalarına tiykarlanıp jazılıwı talap etiledi.

Házirgi qaraqalpaq tilinde belsene qollanılıp atırǵan, biraq ádebiy tilge ózlestirilmegen shártli atamalardıń jazılıwı túp nusqasında saqlansa, qáte sıpatında talqılanbaydı. Máselen, “Power Point”, “Web”, “Java script” sıyaqlı.

Tekstte bir qaǵıyda tiykarında baqlanatuǵın belgili qáteler birneshe jerde tákirarlansa, bir qáte sıpatında belgilenedi.

Bir gáp quramında irkilis belgileri menen baylanıslı qáteler birneshe bolıp, hár qıylı qaǵıydalarǵa tiykarlanǵan bolsa, birneshe qáte sıpatında óz aldına sanaladı.

22. Pán eksperti tárepinen jazba jumıs tekstinde til birliklerиniń stilistikasına ámel etiliwi tekseriledi hám Ólshemde belgilengen tártipte ball qoyıladı (9 hám 10-bántler).

Atap aytqanda, sóz jasawshı qosımtalardı orınsız qollanıw, forma jasawshı qosımtalardı almastırıp qollanıw, artıqsha qollanıw, orınsız tákirarlaw yamasa orınsız túsirip qaldırıw **qosımta qollanıwǵa baylanıslı qáte**, leksikalıq birliklerdi artıqsha qollanıw, túsirip qaldırıw, orınsız tákirarlaw, gáp mazmunına hám ózi baylanısıp atırǵan leksikalıq birliktiń ataw mánisine sáykes kelmeytuǵın orınlarda qollanıw, paronimlerdi almastırıp qollanıw, gónergen sózlerdi orınsız qollanıw, gáp usılına sáykes kelmeytuǵın sinonimdi tańlaw, modallar hám kómekshi sózlerdi orınsız qollanıw sıyaqlı jaǵdaylar **sóz qollanıwǵa baylanıslı stillik qáte** esaplanadı.

Neologizmlerdiń qollanılıwı sóz qollanıwǵa baylanıslı qáte esaplanbaydı.

Sonday-aq, talaban til birliklerinen ózine tán sheberlik penen paydalana alıwı unamlı bahalanadı.

23. Pán eksperti tárepinen jazba jumıs tekstinde jaǵdayǵa sáykes túrde leksikalıq birliklerden durıs paydalanılǵanlıǵı (paremiologizmler hám jaǵdayǵa sáykes arnawlı atamalardan orınlı hám ónimli paydalana alıw) tekseriledi hám Ólshemde belgilengen tártipte ball qoyıladı (11-bánt).

Paremiologizmler – turaqlı dizbekler (súwretlew ańlatpaları, sóz dizbekleri, naqıl-maqallar).

Jaǵdayǵa sáykes arnawlı atamalar – jazba jumıs shártinde berilgen jaǵdayǵa sáykes taraw atamaları. Bunday birlikler sóz yamasa birikpe formasında qollanılıwı múmkin.

24. Jazba jumıs tekstinde leksikalıq hám grammatikalıq birliklerdi tańlawda ádebiy til normalarına ámel etiw talap etiledi. Jazba jumısta dialektizmler, vulgarizmler, varvarizmlerdi qollanıw qadaǵan etiledi.

Dialektizmler – govorǵa tán birlikler, yaǵnıy belgili bir aymaqta ǵana qollanılatuǵın hám sol aymaq xalqına ǵana túsinikli bolǵan sóz yamasa qosımtalar.

Vulgarizmler – turpayı, uyat sózler, ǵarǵıs hám aqıretlewdi ańlatıwshı sóz hám birikpeler.

Varvarizmler – házirgi qaraqalpaq ádebiy tiline ózlestirilmegen, til qaǵıydalarına qarsı túrde qollanılatuǵın jat sóz, qosımta hám birikpeler.

Disfemizmler – túsiniktiń qopal túrde bildiriliwi, unamsız ottenkalı, unamsız boyawlı sózler.

25. Pán eksperti Ólshemde belgilengen barlıq bólimler boyınsha tiyisli baldı belgileydi (12 bánttiń hárbiri ushın ball belgileydi. Bir bántte eki márte ball belgilew múmkin emes).

26. Jazba jumıstı bahalawda kalligrafiya (qoltańbanıń sulıw yamasa sulıw emesligi) tiykar bolıp xızmet etpeydi. Jazba jumısta kalligrafiya menen baylanıslı faktor tásirinde tekstti oqıw hám túsiniwde úlken mashqala júzege kelse, pán eksperti BMAnıń juwapker xızmetkerlerine múrájat etedi hám BMAnıń pán qánigeleri tárepinen berilgen juwmaq tiykarında belgilengen tártipte rásmiylestiriledi.

27. Jazba jumıstıń juwmaqlaw bóliminde talaban tapsırma shártinde berilgen jaǵday boyınsha ózi tárepdar bolǵan hám qollap-quwatlaytuǵın kózqarastı anıq bayanlay alıwı, tiykar kórsete alıwı, bunday juwmaq jámiyetlik turmısqa tásir kórsete alatuǵın faktor ekenligin sáwlelendirip beriwi talap etiledi.

28. Pán ekspertleri tárepinen ilimde (orfografiya qaǵıydaları, ilimiy-teoriyalıq qaǵıydalar, hár túrli ilimiy kózqaraslardan hám t.b.) hár túrlilik baqlanatuǵın jaǵdaylardı anıqlay alıwı hám joqarıda sanap ótilgen faktorlar tásirinde júzege kelgen jaǵdaylardı qáte sıpatında talqılamawı talap etiledi.

29. Pán eksperti tárepinen arnawlı kórsetkishler járdeminde (palitra járdeminde) jazba jumıs tekstindegi hárbir qáteni belgilep (astına sızıp), sóz ústine qáteniń túri jazıp kórsetiliwi (qızıl reńde) talap etiledi.

30. Jazba jumısta redaktorlanǵan orınlar (talaban óz qátesin anıqlap, ústine sızǵan, qawsırmaǵa alǵan yamasa boyap dúzetken bolsa) qáte sıpatında belgilenbeydi.

31. Tómendegi jaǵdaylarda jazba jumıs jámi 2 ball menen bahalanadı:

– jazba jumıs jazılǵan, biraq temaǵa sáykes bolmasa (jazba jumıstıń tiykarǵı bólimi yaki juwmaq bóliminde jaǵdayǵa sáykes bolǵan keminde bir gáp bar bolsa, “jazba jumıs temaǵa sáykes” dep qaraladı);

– jazba jumıstıń kólemi 100 sózden az bolsa (mánili hám kómekshi sózler).

32. Tómendegi jaǵdaylarda jazba jumıs 0 ball menen bahalanadı:

– tek ǵana kirisiw bólimi jazılǵan jumıslar “tapsırma orınlanbaǵan” dep juwmaqlanadı hám 0 ball menen bahalanadı;

– juwaplar betiniń jazba jumıs ushın belgilengen bólegi ashıq qaldırılsa, “tapsırma orınlanbaǵan” dep juwmaqlanadı hám 0 ball menen bahalanadı;

– jazba jumıs teksti tolıq kirill álipbesinde jazılǵan bolsa, tekserilmeydi hám 0 ball menen bahalanadı.

33. Pán eksperti jazba jumıs ushın ólshem tiykarında qoyılǵan ulıwma ball boyınsha juwmaq sıpatında pikir jazıp jumıstı juwmaqlawı kerek.